

Wel creatieve destructie en geen loongolf?

In debat met Alfred Kleinknecht

*Ton van Schaik, Henk Don, Kees van Paridon,
Coen Teulings en Ben Dankbaar*

De in nummer 17(2) van dit tijdschrift gepubliceerde oratie van Alfred Kleinknecht heeft de nodige stof doen opwaaien. Kleinknecht legde de vinger dan ook op een tamelijk gevoelige plek. Volgens hem laat de kennisintensiteit van de Nederlandse nijverheid te wensen over. Daardoor is deze uiterst kwetsbaar geworden voor internationale concurrentie. De volgehouden politiek van loonmatiging schilderde hij als een heilloze weg. Daarentegen zou een loongolf(je) het proces van creatieve destructie op gang kunnen brengen. De theoretische achtergrond van Kleinknechts visie is het gedachtengoed van Joseph Schumpeter. Deze geloofde als goed Walrassiaan dat in een evenwicht de relatieve prijzen bepaald worden door de schaarsteprijzen van de produktiefactoren, zodat er voor producenten geen residuaal inkomen resteert. Een dergelijk inkomen ontstaat pas door het optreden van een 'entrepreneur' die voortdurend op zoek is naar nieuwe mogelijkheden om produktiefactoren te combineren. Wat Nederland te bieden heeft is volgens Kleinknecht helemaal niet schaars, terwijl een volgehouden politiek van loonmatiging de neiging heeft om zodanig (tijdelijke) concurrentievoordelen te creëren, dat een werkelijke dwang tot innovatie grotendeels ontbreekt.

Nu het stof inmiddels wat is neergedwarreld, lijkt het tijd voor een wat verder gaande theoretische bezinning. De redactie heeft Ton van Schaik, Henk Don, Kees van Paridon, Coen Teulings en Ben Dankbaar bereid gevonden om, ieder vanuit zijn eigen specialisme, te reageren op aspecten van Kleinknechts betoeg. (van de redactie)

1. Schumpeter, Keynes en loonmatiging

door Ton van Schaik¹

Eenzijdig vasthouden aan de loonmatigingsstrategie leidt tot verdergaande verzwakking van de aanbodkant van de Nederlandse economie. Het lijkt er op of Nederland terecht is gekomen in een neerwaartse spiraal van loonmatiging, draagvlakversmalling, loonmatiging, enzovoort. Dit is de zorg, die ik met Kleinknecht deel. Kleinknecht legt in zijn oratie sterk de nadruk op Schumpeter. In de kanttekeningen die ik in de loop der jaren bij loonmatiging heb gezet, speelt ook Keynes een belangrijke rol. Vanuit deze optiek kan ik me niet vinden in de aanbeveling van Kleinknecht, dat de zaken nu maar moeten worden omgedraaid en dat Nederland een loongolf nodig heeft.

Vertraging produktiviteitsgroei. In de periode 1984-1990 zijn de loonstijgingen in Nederland ver achter gebleven bij die in andere landen. De loonstijging lag met 1,6% niet ver boven de inflatie van 1,2%. Het verschil tussen loon- en prijsinflatie, een indicator voor de ontwikkeling van de bruto reële lonen, was binnen de Europese Unie nergens zo klein als in Nederland (0,4%). In West-Duitsland stegen de reële lonen met 1,9% en in de EU als geheel met 1,8% (vgl. Van Schaik, 1994^b, tabel 1). Ten opzichte van de ons omringende landen is de Nederlandse loonontwikkeling dus duidelijk erg gematigd te noemen. Met de relatief gematigde loonontwikkeling is echter géén extra produktiegroei gepaard gegaan. Het Nederlandse BBP groeide met gemiddeld 3,1% per jaar, precies even veel als het gemiddelde van de EU. Daarentegen groeide de werkgelegenheid in Nederland (1,6%) wél sneller dan in de EU als geheel (1,1%). Het verschil tussen produktie- en werkgelegenheids-groei, een indicator voor de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit, is derhalve nergens zo klein als in Nederland.

Vertraging van de produktiviteitsgroei heeft verschillende negatieve gevolgen. In de eerste plaats raakt het BBP per hoofd van de bevolking, in vergelijking met de ons omringende landen, steeds verder achterop. In de tweede plaats, en daarin deel ik de zorgen die Kleinknecht in zijn oratie heeft geuit, wordt het draagvlak voor produktvernieuwing en technologische ontwikkeling er door versmald. En in de derde plaats wordt de winstquote steeds gevoeliger voor wisselkoersbewegingen en andere factoren die de reële arbeidskosten beïnvloeden, wat de winstverwachtingen kan destabiliseren.

De met loonmatiging gepaard gaande vertraging van de produktiviteitsgroei

---

¹ Prof. dr. A.B.T.M. van Schaik is als hoogleraar empirische macro-economie verbonden aan de Vakgroep Algemene Economie van de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Brabant.

wordt door velen als een noodzakelijk kwaad gezien, omdat het (potentiële) arbeidsaanbod in verhouding tot de beschikbare banen in Nederland in vergelijking met andere landen erg groot is. Daarmee kiest men voor een steeds verder gaande herverdeling van werk, in de verwachting dat op den duur ook de welvaart weer zal toenemen (vgl. Van Schaik, 1994^a). Het is echter zeer de vraag of we met een nieuwe periode van algemene loonmatiging werkelijk voor werk én welvaart kiezen.

Strategisch ondernemersgedrag. Het loonmatigingsrecept komt uit de hoek van neoklassieke economen, die in de jaren tachtig hun invloed op het denken en doen van politici, vakbonden en ondernemers hebben zien toenemen. Neoklassieke economen vertrouwen op de heilzame werking van het prijsmechanisme, zien technologische vooruitgang als iets dat "als manna uit de hemel komt vallen" en sluiten hysteresie-verschijnselen op de goederenmarkten uit. Hier tegenover staat het gedachtengoed van Schumpeter en Keynes, dat de laatste jaren weer in de belangstelling is komen te staan. In navolging van Keynes wordt wél rekening gehouden met padafhankelijke ontwikkelingen op de goederenmarkten, waarbij achtereenvolgende conjuncturele depressies diepe sporen nalaten en de 'kritische massa' van de economie steeds kleiner wordt (vgl. Hudson, 1988). En in navolging van Schumpeter wordt benadrukt dat de onderneming een organisatie is, waarin het maken en het verkopen van producten twee kanten van dezelfde medaille zijn (vgl. Amendola en Gaffard, 1988; Moss, 1984). Tussen produceren en afzetten bestaat een voortdurende spanning, die tot strategisch gedrag leidt. Ondernemers worden uitgedaagd om zélf vraag en aanbod te genereren en op elkaar af te stemmen. Daarbij speelt het probleem van het investeren, het maken van vaste kosten, zoals Lazonick (1993) heeft uiteengezet, een belangrijke rol.

De vaste kosten vormen volgens Lazonick een probleem, omdat productie en afzet noch continu noch met zekerheid plaatsvinden. Vaste kosten moeten worden getransformeerd in producten die geld opbrengen. Bij het investeren kan de ondernemer mikken op een strategie waarbij de kosten per eenheid product tamelijk ongevoelig zijn voor de omvang van de productie. Tegenover deze adaptieve investeringsstrategie staat de innovatieve strategie, waarbij de kosten per eenheid product (steeds sneller) dalen naarmate de productie toeneemt. Adaptieve investeringen vergroten het bestaande productie-apparaat, zonder dat de kwaliteit ervan wezenlijk wordt vergroot. Daarentegen leiden innovatieve investeringen tot produktinnovatie en/of procesinnovatie.

Strategisch ondernemersgedrag is samen te vatten in enkele dynamische gedragsregels. Deze beschrijven de reacties van ondernemers op de spanning tussen de verwachte afzet en de mogelijkheden om daaraan te voldoen. Een maatstaf voor dit verschil is de bezettingsgraad, maar dit begrip dient hier

eerder ex ante dan ex post te worden opgevat. Beide regels komen er op neer dat het ondernemen minder dynamisch wordt naarmate de spanning afneemt en omgekeerd.

Loonmatiging. In termen van de jaargangenmodellen van het Centraal Planbureau is er door loonmatiging sprake van een voortdurende verlenging van de economische levensduur, waardoor de bezettingsgraden onder druk staan. Gestaaq dalende bezettingsgraden (tendentiële overcapaciteit) en parallel daaraan gestaag dalende prijzen worden in de praktijk echter niet waargenomen. Het Planbureau is er derhalve toe overgegaan de overcapaciteit, die door loonmatiging ontstaat, in zijn berekeningen te verwaarlozen. Het Planbureau heeft ook nooit goed raad geweten met de overcapaciteit, die door verlenging van de economische levensduur in zijn modellen optreedt. Over deze kwestie is in de tweede helft van de jaren zeventig, met name in de *Economisch-Statistische Berichten* (vgl. Van Schaik, 1976), wel eens geschreven, maar in de jaren tachtig is het probleem van de relatie tussen levensduur en bezettingsgraad van lieverlee uit de aandacht verdwenen. Dit laat natuurlijk de vraag onbeantwoord hoe ondernemers zélf met deze overcapaciteit omgaan.

Loonmatiging kan tot "krimp" van de economie leiden. Ik zal dit met een eenvoudig cijfervoorbeeld toelichten. In dit voorbeeld nemen zowel de produktie als de produktiecapaciteit af als de bezettingsgraad daalt en omgekeerd. Produktiecapaciteit en afzet reageren dus allebei op de bezettingsgraad, waardoor er sprake is van hysteresis of padafhankelijkheid. (Het cijfervoorbeeld is vooral bedoeld om de werking van padafhankelijkheid te demonstreren. Meer betekenis mag er niet aan worden toegekend.) De reactiesnelheden zijn echter verschillend. Aangenomen mag worden dat ondernemers in staat zijn de produktiecapaciteit sneller aan te passen dan de produktie. De aanbodreactie is met andere woorden groter dan de reactie van de afzet. De gevolgen van loonmatiging hangen af van de Ausgangssituatie en van de verhouding tussen deze reactiesnelheden (zie tabel 1 op bladzijde 34).

Door loonmatiging gaan ondernemers over op meer arbeidsintensieve produktietechnieken, waardoor de produktiecapaciteit en het aantal arbeidsplaatsen, in vergelijking met de situatie zonder loonmatiging, toenemen. Daarna komt de reactie op de gedaalde bezettingsgraad op gang. Stel, dat ondernemers in staat zijn de produktie op het oude peil te handhaven. De onderbezetting van het machinepark wordt dan weggewerkt door minder te investeren en door te rationaliseren. Ook de aard van de investeringen zal veranderen. Er treedt een verschuiving op van innovatieve naar adaptieve investeringen. De kapitaalgoederenvoorraad wordt kleiner. Dit proces zet zich door totdat de produktiecapaciteit en de bezettingsgraad op hun oorspronkelijke niveau zijn teruggekeerd. De produktiecapaciteit is op den

duur dus niet toegenomen. Het bestaande werk is herverdeeld, met als gevolg dat de arbeidsproductiviteit, de productie per gewerkt uur, is gedaald.

Tabel 1: Gevolgen loonmatiging

t	X	Y	Q	K	L	N
Geén reactie productie op daling bezettingsgraad ($\alpha=0$)						
0	100	100	1	400	100	100
1	100	105,4	0,949	400	111,1	100
2	100	102,7	0,974	389,7	108,3	102,6
∞	100	100	1	379,5	105,4	105,4
Wél reactie productie op daling bezettingsgraad ($\alpha=0,25$)						
0	100	100	1	400	100	100
1	100	105,4	0,949	400	111,1	100
2	98,7	102,7	0,961	389,7	108,3	100
∞	94,9	94,9	1	360,1	100	100

Rekenmodel (gesloten economie, starre prijzen, $P=2$)

$Y = (0,5)K^{0,5}L^{0,5}$ (Productiecapaciteit)

$L = KR/W$ (Arbeidsplaatsen)

$Q = X/Y$ (Bezettingsgraad)

$N = LQ^2$ (Werkgelegenheid)

$K = K(-1) + (0,5)[Q(-1)-1]K(-1)$ (Kapitaalgoederenvoorraad)

$X = X(-1) + \alpha[Q(-1)-1]X(-1)$ (Productie)

$R = 0,25$, $W = 1$ (uitgangssituatie, $t=0$) en $W = 0,9$ (loonmatiging)

In het geval de productie wél op de daling van de bezettingsgraad reageert, treedt de afzetfunctie in werking. De productie daalt, waardoor de bezettingsgraad nog meer onder druk komt te staan. Op den duur zijn dan zowel de productie als de productiecapaciteit in dezelfde mate naar beneden aangepast. De werkgelegenheid zal niet of nauwelijks toenemen en bij een sterke reactie zelfs afnemen². Uit dit verhaal kunnen we dus de les trekken dat loonmatiging géén extra productie hoeft op te leveren. Als de afzetfunctie werkt, gaat de productie zelfs dalen. De mate waarin de economie "krimpt"

² In het voorbeeld van tabel 1 verandert de werkgelegenheid niet. De werkgelegenheid daalt als $0,25 < \alpha < 0,5$. Bij nog hogere waarden van α wordt het dynamisch proces instabiel.

is afhankelijk van de verhouding tussen de reactiesnelheden en de uitgangspositie van de bezettingsgraad.

Slot. Ik ben het met Kleinknecht eens dat minder nadruk op loonmatiging en meer nadruk op een actief technologiebeleid, de Nederlandse economie kan bevrijden uit de neerwaartse spiraal van loonmatiging, draagvlakversmalling, loonmatiging, enzovoort. Bij het uitwerken van deze optie speelt de Schumpeteriaanse notie van "creatieve destructie" een belangrijke rol. Zoals de recente literatuur op het gebied van de endogene groeitheorie aangeeft, moet men er echter voor waken deze notie al te rechtlijnig toe te passen (vgl. Young, 1993; Caballero en Hammour, 1994). Daarnaast dient men zich te realiseren dat Nederland een langdurige periode van loonmatiging achter de rug heeft. Het is mogelijk dat vanwege de tendentiële overcapaciteit, die aanhoudende loonmatiging oproept, inmiddels veel produktiecapaciteit is verdwenen. Als dit inderdaad in substantiële mate het geval is geweest, dan pakt de aanbeveling van Kleinknecht om door een loongolf op korte termijn nog meer capaciteit te elimineren, averechts uit. De economie komt dan in een "krimpval" terecht, waardoor de roep om loonmatiging in versterkte mate terugkeert. Kleinknecht is ook niet erg zeker van zijn zaak, waar hij zegt dat men nog modelmatig zou moeten uitzoeken in hoeverre het werkgelegenheidsverlies ten gevolge van een loongolf wordt gecompenseerd door het koopkrachteffect. De onbekendheid met de processen van "creatieve destructie" en "hysterese" is te groot om buiten de studeerkamers met een loongolf te experimenteren.

2. Loongolf ongewenst *door Henk Don*³

Kleinknecht pleit voor een meer expansieve loonontwikkeling ("zo men wil een loongolf"), die een impuls moet geven aan het Schumpeteriaanse proces van creatieve vernietiging. Dit zal het tekort aan innovaties bij Nederlandse ondernemers keren, doordat de minder innovatieve bedrijven het loodje leggen. Het vrijkomende marktaandeel creëert bovendien groeimogelijkheden voor de innovatievere bedrijven, die hogere lonen kunnen betalen en meer bijdragen aan de welvaart. Of dit uiteindelijk ook tot meer werkgelegenheid zal leiden, "zou men nog modelmatig moeten uitzoeken" (Kleinknecht, 1994, 18), al lijkt hij elders in het betoog al overtuigd van een gunstig resultaat. Hieronder zal ik betogen dat de diagnose van Kleinknecht onzorgvuldig is;

---

³ Prof. dr. F.J.H. Don is directeur van het Centraal Planbureau en tevens verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Met dank aan Bert Minne voor zijn suggesties en tekstbijdragen.

dat zijn analyse van de effecten van een loongolf voor Nederland onjuist is; en dat de theorie over endogene groei andere conclusies verbindt aan dezelfde empirische gegevens. Voordat ik deze kritiek nader uitwerk, enkele woorden van waardering. Graag steun ik de aandacht die Kleinknecht vraagt voor de heilzame effecten van concurrentie, het belang van dynamisch ondernemerschap en de noodzaak tot voortdurende innovatie. Ook in *Nederland in Drievoud* (CPB, 1992) is betoogd dat meer nadruk op de groeibepalende factoren uit het Schumpeteriaanse "Vrije-Marktperspectief" van belang is voor de ontwikkeling van de Nederlandse economie op langere termijn.

Maar nu mijn kritiek. Allereerst de diagnose, die spreekt van een afbrokkelende industriële basis en achterblijvende R&D-inspanningen.

Tabel 2 op bladzijde 37 geeft een overzicht van de productiegroei in de Nederlandse industrie over 1985-1993, in vergelijking met het gemiddelde van de twaalf landen van de Europese Unie en de afzonderlijke cijfers voor (West-) Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. De totale industriële productie is in Nederland iets harder gegroeid dan in EU, BRD en VK. In de afzonderlijke industriële bedrijfstakken blijkt Nederland vrijwel steeds een hogere groei te kennen dan het Europees gemiddelde. De belangrijkste uitzondering is de elektrotechniek, waarover straks meer. Conclusie uit tabel 2 moet wel zijn dat de industrie in Nederland in elk geval niet harder afbrokkelt dan in de meeste EU-landen.

Door Minne (1992) is een analyse gemaakt van de R&D-inspanningen in Nederland, in vergelijking met die in andere landen. Aan de voortbrenging van sommige producten komt veel meer R&D te pas dan van andere. Nederland blijkt gespecialiseerd in relatief R&D-extensieve sectoren, zoals landbouw, voeding en dienstenverkeer. Nederland bleek in 1988 zelfs relatief veel R&D-inspanningen te verrichten, wanneer wordt gecorrigeerd voor de invloed van sectorstructuur en defensie-R&D (Minne, 1992, 23-27). Een kwetsbaar element voor de Nederlandse positie is wel dat de bedrijfs-R&D geconcentreerd is in een klein aantal grote ondernemingen; de sterke reductie van de R&D-inspanningen van Philips sinds 1988 is dan ook duidelijk terug te vinden in de totaalcijfers. En ook de specialisatie op R&D-extensieve sectoren kan als kwetsbaar element worden genoteerd, maar duidt niet op een contingent weinig innovatieve ondernemers dat creatief vernietigd zou moeten worden. De reductie van de R&D bij Philips kan overigens niet gelden als oorzaak van de stagnerende productie in de elektrotechniek die blijkt uit tabel 2. Eerder geldt het omgekeerde: de hoge R&D-inspanningen in het verleden leverden nauwelijks marktsuccessen, de slechte bedrijfsresultaten noopten tot bezuinigingen en het beleid is er nu op gericht de effectiviteit van de resterende R&D voor commerciële toepassingen beduidend groter te doen zijn.

Tabel 2: Industriële productie 1985-1993 NL, EU, BRD en VK

	Gewicht in Nederland	NL	EU-12	BRD	VK
	%	index 1985=100			
Totaal industrie	100	115	111	113	113
Voeding & genot	30	122	121	138	108
Textiel	2,5	90	93	82	83
Schoenen	0,5	57	73	58	78
Kleding	bij schoenen	114	84	69	89
Hout	6	130	121	133	104
Papier	3	129	124	128	121
Drukkerij	7	123	140 ^c	124	138
Chemie	17	115	120	113	127
Glas	bij hout	112	110	123	103
Basismetaal ^b	3	121	95	88	99
Metaalproducten	8	117	106	130	93
Machinebouw ^b	7	103	92	97	116
Elektrotechniek	8	100	116	123	110
Auto's	3	106	106	106	113
Rest transport	4	105	105	98	110
Instrumenten	2	134	110	110	107

^a EUROSTAT, Industrial Trends

^b Nederland: CBS, Overige landen: OECD, Indicators of Industrial Activity

^c Hoge cijfer veroorzaakt door Italië en Ierland.

Kleinknechts analyse van de effecten van een loongolf is hierboven al samengevat. Zijn redenering gaat echter uit van een gesloten economie. Voor de analyse van een open economie is het nuttig onderscheid te maken

tussen de open sector en de afgeschermd sector. De open sector bestaat uit bedrijven die blootgesteld zijn aan internationale concurrentie, en omvat ruwweg de industrie, de landbouw en het transport. De afgeschermd sector beslaat het grootste deel van de dienstensector, die in belangrijke mate is afgeschermd van buitenlandse concurrentie.

Wat gebeurt er als de open sector door een loongolf getroffen wordt? Dat is direct al schadelijk voor de relatief laagwaardige procesindustrie (food-processing, olieraffinage, basischemie, aluminium, staal), waar de internationale concurrentie vooral op kosten en prijzen plaatsvindt. Maar ook de relatief hoogwaardige produktgroepen ondervinden nadeel, want het marktaandeel dat eventueel minder innovatieve Nederlandse producenten moeten afstaan zal niet naar hun innovatievere landgenoten gaan, maar naar de buitenlandse concurrentie die immers ook nog een kostenvoordeel krijgt. Overigens valt te verwachten dat de internationale markt de ondernemers in de open sector al voldoende scherp en innovatief houdt, omdat achterblijvers de race verliezen. Zoals hierboven bleek blijft de industriële produktiegroei niet achter en ondanks de daling in R&D-quotes na 1988 mag verwacht worden dat deze in de meeste bedrijfstakken internationaal nog redelijk op peil zijn. Daarbij moet ook worden bedacht dat innovativiteit niet per se samen hoeft te gaan met hoge R&D-uitgaven.

Wat betekent een loongolf voor de afgeschermd sector? Door het vrijwel ontbreken van internationale concurrentie zal een loongolf die alle ondernemingen in deze sector treft vrij gemakkelijk kunnen worden doorgegeven in de afzetprijzen; het gevolg is niet een *shake-out* van luie ondernemers maar binnenlandse inflatie. De prijsstijgingen in de afgeschermd sector impliceren bovendien kostenstijgingen voor de open sector. De industrie betreft vrij veel inputs van de dienstensector, en kostenstijgingen voor de industrie hebben de zojuist beschreven gevolgen voor de positie van Nederlandse bedrijven op de internationale markt.

Er is dus bij een loongolf geen sprake van marktaandelen die vrijvallen voor het innovatievere deel van de ondernemers in Nederland: in de open sector worden ook zij door de buitenlandse concurrenten afgetroefd en in de afgeschermd sector resulteert slechts inflatie, met risico's voor wisselkoers en rente. Voorzover de innovatievere bedrijven daadwerkelijk een sterkere marktpotentie hebben, valt niet in te zien waarom er een loongolf nodig zou zijn om die te realiseren: waarom veroveren ze niet een groter marktaandeel door, internationaal of nationaal, scherper te concurreren op kwaliteit en/of prijs? Het succes van innovatie wordt niet bepaald door de loonontwikkeling, maar door de concurrentiemogelijkheden. Daarom zijn het mededingingsbeleid en het handelsbeleid van groot belang voor welvaart en werkgelegenheid. Een heroriëntering van het Nederlandse specialisatiepatroon in meer kennisintensieve richting en in aansluiting op het toenemende opleidingspeil van de beroepsbevolking is gewenst (CPB, 1992).

Daartoe dienen de vestigingsplaatsfactoren voor hoogwaardige productie in Nederland aantrekkelijk te zijn. Hoge loonkosten dragen daar niet aan bij.

Tenslotte de interpretatie van de empirische gegevens uit het micro-onderzoek. Kleinknecht (1994, 16) "wenst" de verbanden die hij op bedrijfsniveau constateert tussen R&D-intensiteit en variabelen als scholingsniveau, loonhoogte, exportintensiteit, te interpreteren als causale verbanden met de R&D-inspanningen als oorzaak. Mijns inziens moeten deze samenhangen echter steeds worden toegeschreven aan een gemeenschappelijke achterliggende factor. Volgens de endogene-groei-theorie (Romer, 1990; Grossman en Helpman, 1991) zijn de investeringen in menselijk kapitaal bepalend voor de R&D-inspanningen. Waar de aanwezigheid van menselijk kapitaal wordt gemeten aan scholingsniveau en loonhoogte, zijn zij niet het gevolg van innovatie maar eerder indicator voor innovatief potentieel. R&D-intensiteit en exportintensiteit zijn beide sterk bepaald door bedrijfstak en schaalgrootte, factoren waarvoor in de onderliggende regressie-analyses (Brouwer en Kleinknecht, 1994) onvoldoende wordt gecontroleerd.

De conclusie moet niet zijn dat via hogere lonen ondernemers gedwongen zullen worden tot innovatie, maar dat investeringen in opleiding en training beloond zullen worden met innovatie en hogere lonen. Wanneer goed geschoolde werknemers schaars zijn, is er alle reden om hen beter te belonen. Dat bevordert een efficiëntere inzet van hun capaciteiten en vergroot de prikkel tot opleiding en training. Maar zolang er grote werkloosheid heerst onder laaggeschoolden, is er geen enkele reden om een algemene loongolf te bepleiten.

3. Creatieve destructie of destructieve creatie?

door Kees van Paridon⁴

Met zijn oratie is Alfred Kleinknecht er op een opvallende manier in geslaagd een teer onderwerp in de Nederlandse sociaal-economische discussie opnieuw voor het voetlicht te krijgen. Kleinknecht kan hiervoor geprezen worden. Ik onderschrijf zijn opvatting dat ook onder economen vernieuwing en discussie gewenst is. Ik betwijfel of de bijdrage van Kleinknecht daarvoor uiteindelijk wel voldoende gewicht heeft. Wel kan ik grotendeels instemmen met dat gedeelte van zijn betoog, waarin hij stelt dat

---

⁴ Prof. dr. C.W.A.M. van Paridon is hoogleraar aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Vrije Universiteit, Amsterdam en tevens verbonden aan de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

het gebrek aan dynamiek en innovatief vermogen een belangrijke oorzaak is voor de problemen, waar de Nederlandse economie al langere tijd mee worstelt. Ik heb echter moeite met het tweede gedeelte van zijn betoog. Ik concentreer dit commentaar op: het ontbreken van adequate en duidelijke gegevens over de feitelijke loon- en werkgelegenheidsontwikkeling in Nederland en in andere landen; het veronachtzamen van wisselkoersontwikkelingen; het negeren van het onderscheid tussen *sheltered* en *exposed* sectoren, en de beoordeling van de Duitse concurrentiepositie.

Loon- en werkgelegenheidsontwikkeling. Het lijkt wellicht van ondergeschikt belang, maar ook in Nederland bestaat er op het punt van loonmatiging een verschil tussen leer en praktijk. Eigenlijk al vanaf 1945 hebben opeenvolgende regeringen, met meer of minder nadruk en met meer of minder machtsmiddelen bewapend, er bij sociale partners op aan gedrongen om te streven naar een gematigde loonontwikkeling. In sommige periodes sloeg een dergelijke oproep aan of waren de instrumenten krachtig genoeg, in andere periodes waren dergelijke pleidooien aan dovemansoren gericht. Met de sterke stijging van de werkloosheid, eerst na 1974 en zeker na 1980, nam de intensiteit van dergelijke pleidooien weer sterk toe. Mede daardoor is het beeld ontstaan dat de lonen in Nederland sterker gematigd zijn dan elders. Is dat nou ook zo? Het valt te betreuren dat Kleinknecht geen duidelijke gegevens voor deze stelling heeft gegeven. Bestudering van OECD-gegevens voor Nederland, West-Duitsland en Zwitserland⁵ over de periode 1970-1993 leert dat de bruto-lonen per werkende in de drie beschouwde landen nagenoeg gelijk op liepen, zoals uit tabel 3 op bladzijde 41 blijkt⁶. Als vervolgens een onderscheid wordt gemaakt naar de periodes 1970-1980, 1980-1989 en 1989-1993, dan laat Nederland vóór 1980 de hoogste en na 1980 de laagste gemiddelde groeicijfers zien. In alle drie landen is sprake van een forse afname van de loongroei na 1980. In de veronderstelling dat de door Kleinknecht beschreven effecten juist op de langere termijn spelen, duiden deze gegevens op het eerste gezicht niet op een zorgelijke ontwikkeling voor de Nederlandse economie. Kleinknechts redenering volgend zou men zelfs kunnen opmerken dat in de jaren '70 een sterke uitgangspositie is opgebouwd. Die uitkomst spooft echter slecht met tal van observaties dat Nederland toen al problemen had om een concurrerende technologisch-geavanceerde produktiestructuur in stand te houden. Was het niet de WRR die in 1980 de noodklok hielde over de slechte industriële performance van de Nederlandse industrie? Kortom, de

---

⁵ Kleinknecht verwijst in interviews naar deze twee landen ter illustratie van zijn betoog. Vandaar deze keuze.

⁶ Tabel B3 uit de bijlage bij de *Macro Economische Verkenning 1995* van het CPB (1994) levert een overeenkomstig beeld op. Alleen geeft deze tabel geen data voor Zwitserland.

stelling dat de lonen in Nederland veel meer gematigd zijn dan in andere landen gaat op voor de periode na 1980. Daarvoor echter kwam Nederland relatief hoog uit, maar gunstige gevolgen heeft dit blijkbaar niet gehad. Het ontbreken van enige bewijsvoering voor zijn stelling alsmede van een historische dimensie in het betoog valt te betreuren.

Overeenkomstige uitkomsten als in de tabel weergegeven zijn ook terug te vinden in andere bronnen (vgl. bijvoorbeeld Schröder, 1994). De loonkostenontwikkeling in de industrie voor de periode 1970-1993 laat voor Nederland een stijging zien van 6.4%, voor de Bondsrepubliek Duitsland 6.2% en voor Zwitserland 4.8%, gemeten in nationale valuta⁷. Ook hier weer zit Nederland aan de hoge kant. Wordt gekeken naar het niveau van de totale loonkosten in de industrie, uitgedrukt in DM, dan komt Nederland in 1993 op een zesde plaats. Alleen de Bondsrepubliek, Zwitserland, Noorwegen, Japan en België overtreffen ons land. Ook op basis van deze bron zijn de loonstijgingen in Nederland, over een langere periode bezien, ten minste vergelijkbaar met die in Duitsland en Zwitserland.

Tabel 3: Stijging van de gemiddelde jaarlijkse bruto lonen per werkende (1970-1993)

	Nederland	Bondsrepubliek Duitsland	Zwitserland
1970-1993	6.3	6.1	6.2
1970-1980	11.0	8.4	8.1
1980-1989	2.1	3.2	4.0
19890-1993	3.8	5.8	5.3

Bron: OECD, 1994, *Economic Outlook*, 55, tabel 13, Paris.

Een opmerking nog over de stelling dat de werkgelegenheid in Nederland bij de laatste recessie sterker gedaald zou zijn dan elders. Ook hier ontbreken weer de gegevens, evenals een indicatie voor het referentiejaar. Gaat het om de recessie van 1981 of die van 1992. Als ik kijk naar data in de MEV 1995 (bijlage B3), dan laat over de periode 1980-1993 van de grote landen alleen de Verenigde Staten en Japan een (beduidend) grotere stijging van de werkgelegenheid in personen zien. Nederland komt juist boven Duitsland uit,

⁷ Uitgedrukt in DM, bedraagt de gemiddelde jaarlijkse loonkostenstijging voor Nederland 5.6%, voor de Bondsrepubliek Duitsland 6.2% en voor Zwitserland 6.4%. Zie in dat verband ook de passage over de invloed van wisselkoersveranderingen.

en boven het EU-gemiddelde. Kijken we naar de periode 1991-1993, dan blijkt Nederland een opmerkelijk gunstige werkgelegenheidsontwikkeling te vertonen. Waar andere landen een daling te zien geven of slechts een lichte stijging, daar vertoont Nederland na Japan de hoogste toename. Kortom, Kleinknechts beweringen behoeven ook in deze enige onderbouwing.

Wisselkoersveranderingen. Een tweede punt dat ik hier wil noemen is de veronachtzaming van wisselkoersveranderingen. In de afgelopen jaren is duidelijk geworden dat landen met een lage inflatie, mede het gevolg van geringe loonstijgingen, de waarde van hun valuta zagen appreciëren ten opzichte van concurrenten met een hogere inflatie. Juist voor de drie hier beschouwde landen is dit van groot belang geweest. Zowel de D-Mark als de Zwitserse Franc en de gulden zijn ten opzichte van veel andere valuta belangrijk in waarde gestegen. Redenerend à la Kleinknecht zou men daaruit kunnen afleiden, dat de ondernemingen in de *exposed* sectoren van deze landen een voortdurende en krachtige impuls tot innoveren hebben gekregen. Waar loonkostenstijging en energieprijshoging afwezig waren, daar zorgden de financiële markten voor de noodzakelijke incentives om te innoveren. Eigenlijk voerde Duisenberg via zijn monetair beleid dus al uit wat Kleinknecht voorschreef. Of was de appreciatie nog te gering? En hoe zit het dan met de gevolgen van de *Dutch disease*? De forse olieprijsverhogingen in de jaren '70 zorgden voor een zodanig betalingsbalansoverschot, dat de daaruit resulterende appreciatie van de gulden voor een ware kaalslag onder industriële bedrijven zorgde. Men mag veronderstellen dat vooral de zwakkere, minder innovatieve bedrijven verdwenen zijn. Opnieuw moet dan gewezen worden op het algemeen onderschreven oordeel rond 1980, dat de industriële structuur van Nederland dringend aan renovatie toe was. Dat oordeel lijkt, gelet op de ook door Kleinknecht aangevoerde argumenten van achterblijvende Nederlandse R&D uitgaven en een onvoldoende hoogwaardige samenstelling van het Nederlandse exportpakket, ook op dit moment nog van toepassing. Zowel de loonontwikkeling als de appreciatie van de gulden werkten dus in de jaren '70 op de door Kleinknecht bepleite wijze, maar van een positief effect is weinig gebleken.

Sheltered en exposed sectoren. De hierboven beschreven appreciatie van de gulden was van belang voor de *exposed* sectoren. De positie van de *sheltered* sectoren werd hierdoor niet aangetast. Het moet mij van het hart dat het gebrek aan onderscheid in het betoog van Kleinknecht tussen *sheltered* en *exposed* sectoren opvallend is. Naar mijn mening zou zijn analyse aan kracht hebben gewonnen als hij een dergelijk onderscheid wel had toegepast. Zijn beschrijving is toegesneden op de *exposed* sectoren. Juist in die sectoren is een voortdurende technologische vooruitgang van doorslaggevend belang

voor het behoud van de concurrentiepositie. Natuurlijk moet ook in de *sheltered* sectoren eenzelfde attitude bestaan, maar duidelijk is dat in veel persoonsgebonden vormen van dienstverlening wel innovaties kunnen voorkomen, maar dat produktiviteitsverbetering middels technologische vooruitgang veel moeilijker is. Baumol leerde al dat in die gevallen de prijs in de *sheltered* sectoren sneller zou moeten oplopen om het verschil in produktiviteitsgroei te kunnen overbruggen. Juist in die sectoren is de (inverse) samenhang tussen werkgelegenheid en loonkosten ook veel duidelijker merkbaar. Vandaar dat opvolging van het advies van Kleinknecht, namelijk een loonsverhoging in alle sectoren, de werkgelegenheids-situatie in de *sheltered* sectoren ernstig zou bedreigen. In de *sheltered* sector is een verlaging van de wig een veel bruikbaar en wenselijker benadering.

Duitsland. Tenslotte de concurrentiepositie van Duitsland. Niet zozeer in zijn oratie, maar wel in tal van daaropvolgende interviews heeft Kleinknecht gewezen op de gunstige ontwikkelingen in Duitsland, met name in Baden-Württemberg. Ontegengesteld heeft de Duitse industrie een vooraanstaande positie weten te bereiken op de wereldmarkt. Ook in de toekomst zal Duitsland binnen de EG een belangrijke rol blijven vervullen. Dat neemt echter niet weg dat in de laatste jaren toch enige bezorgdheid is gerezen over de Duitse concurrentiepositie. Vanuit de Bondsregering werd daarbij vooral gewezen op de hoge loonkosten; een Duitse vertaling van Kleinknechts oratie lijkt aanbevelenswaardig. Anderen wezen juist op het gegeven dat Duitsland meer en meer concurrentie ondervindt in die sectoren, waarin het land traditioneel altijd zeer sterk is geweest. Daar staat tegenover dat Duitse bedrijven onvoldoende aansluiting kunnen krijgen bij ontwikkelingen in de nieuwe sleutelsectoren⁸. Waar Kleinknecht expliciet wijst op de deelstaat Baden-Württemberg, moet worden opgemerkt dat sinds 1991 de stijging van de werkloosheid in deze deelstaat sterker is geweest dan die van West-Duitsland. De recessie na 1991 heeft vooral in de automobielenindustrie en machinebouw, traditioneel zeer sterke sectoren, tot omvangrijke aanpassingen geleid, met een opmerkelijk groot verlies aan arbeidsplaatsen.

Afrondend, Kleinknecht heeft een zware steen in de loonmatigingsvijver geworpen, maar ik heb mijn twijfels of het de juiste steen in de juiste vijver was. Ik ondersteun zijn visie dat de Nederlandse economie dringend behoefte heeft aan meer dynamiek. Het betoog van Kleinknecht zou belangrijk aan waarde gewonnen hebben als hij meer inzicht had kunnen verschaffen in de factoren die hierop op micro-niveau van invloed zijn. Hiermee samen-

---

⁸ Voor een overzicht van deze discussie, zie Van Paridon, 1993.

hangend had Kleinknecht naar mijn mening zeker ook het lage niveau van arbeidsparticipatie in zijn beschouwing moeten verwerken. Wellicht zou hij dan op andere aanbevelingen gekomen zijn, zoals een sterker gedifferentieerde loonontwikkeling. Een loongolf als hier voorgesteld is naar mijn mening geen bruikbare suggestie. Is Kleinknechts suggestie wellicht toch niet iets teveel een 'destructieve creatie' geweest?

4. Het nut van een loongolf door Coen Teulings⁹

Een reële loonstijging van 4,5 tot 6 % heeft een heilzame uitwerking op de Nederlandse economie. Wie de aandacht van zijn publiek wil krijgen, doet met een dergelijke openingszin ongetwijfeld een goede keuze. Sinds jaar en dag wordt in ons land gewezen op het belang van een gematigde loonontwikkeling. Het diepe conjuncturele dal waar Duitsland na de eenwording doorheen is gegaan heeft deze discussie de afgelopen twee jaar weer hoog op de agenda geplaatst. Het hoeft daarom geen verbazing te wekken dat de oratie van Alfred Kleinknecht kon rekenen op ruime aandacht in de media. Dit commentaar op de oratie van Kleinknecht valt uiteen in drie delen. In het eerste deel ga ik in op de theoretische onderbouwing van Kleinknechts ideeën. Het tweede deel van mijn commentaar betreft het empirische bewijsmateriaal dat Kleinknecht voor zijn stelling heeft aangevoerd. In het derde deel bespreek ik de discussie over loonmatiging in een wat breder perspectief.

Het theoretisch model. Het kernbegrip uit Kleinknechts oratie, *creatieve destructie*, is ontleend aan Joseph Schumpeter. Innoverende ondernemers brengen nieuwe produkten op de markt die het bestaansrecht van de producenten van oudere produkten ondermijnen. De innovatie betreft dus niet de doelmatigheid van het productieproces (procesinnovatie, meer output tegen lagere kosten), maar het produkt zelf (produktinnovatie). Waar een ondernemer zich tegen procesinnovatie kan verweren door de produktiekosten via loondaling te verlagen, is dit bij produktinnovatie veel moeilijker. Lagere produktiekosten maken van het oude produkt nog niet een nieuw produkt.¹⁰ De creatie van een nieuw produkt vernietigt dus een bestaande

⁹ Dr. C. Teulings is verbonden aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Universiteit van Amsterdam.

¹⁰ Men moet dit onderscheid niet overdrijven; prijsconcurrentie speelt altijd een rol, enerzijds om het bestaande produkt uit de markt te drukken en anderszijds om concurrerende innovatoren voor te zijn.

onderneming. *Creatieve destructie* is daarmee een onvermijdelijk bestanddeel van de technologische vooruitgang die de Westelijke wereld de afgelopen 40 jaar heeft gekend.

Betekent dit dat Kleinknecht voor zijn pleidooi voor een loongolf kan schuilen achter de brede rug van Schumpeter? Ik heb daar mijn twijfels over. Ondanks de citaten en persoonlijke details over deze Oostenrijkse econoom, wijst niets erop dat de redenering dat loonstijging kan worden gebruikt om creatieve destructie op gang te brengen door Schumpeter werd gevolgd.¹¹ Hoewel het argument dat loonstijging een positieve uitwerking heeft op technologische vernieuwing wel vaker is gehanteerd, kan het niet aan Schumpeter worden ontleend. Op zich is dat geen reden om het argument niet serieus te nemen, maar het is wel goed om dit punt in het oog te houden.

Kleinknechts argumentatie is gebaseerd op de gedachte dat een loongolf zwakke bedrijven failliet laat gaan en daardoor ruimte schept voor nieuwe bedrijven. In zijn oratie geeft hij niet precies aan waarom het (voorlopig) voortbestaan van die zwakke bedrijven een belemmering zou zijn voor de opkomst van nieuwe producten. Als er een markt is voor die nieuwe producten, dan zullen die de producten van de niet innoverende bedrijven vanzelf uit de markt drukken. Het enige denkbare mechanisme is een slecht functionerende arbeidsmarkt. Innoverende bedrijven kunnen in een dergelijk wereld niet aan voldoende personeel komen. Dat personeel is nog in dienst bij zwakke bedrijven en is niet bereid om voor een hoger loon naar innoverend bedrijf over te stappen. Dit lijkt me een dun draadje.

Kleinknechts betoog was theoretisch veel sterker geweest als hij had aangesloten bij de moderne literatuur van de endogene groeitheorie (Romer, Lucas, Helpman & Krugman). Het kernpunt in die literatuur is dat een innovatie van de ene ondernemer externe effecten heeft voor anderen. De introductie van de fax biedt hiervoor een illustratie: als ondernemer x een fax aanschaft, profiteert onderneming y daarvan doordat hij nu via zijn fax met x kan communiceren; ook ondernemer z profiteert, omdat de aanschaf van een fax voor hem rendabel is geworden, nu x er ook een heeft. De externe effecten impliceren dat de investeerder in innovaties niet alle opbrengsten krijgt. Het investeringsniveau zal daarom beneden het maatschappelijk optimum liggen.

Een loongolf zou dit onderinvesteringsprobleem kunnen verlichten. De hoge lonen dwingen ondernemingen om het productieproces te rationaliseren doordat de relatieve kosten van innovaties ten opzichte van arbeid afnemen. Het nadeel van werkloosheid op de korte termijn als gevolg van te hoge

---

¹¹ Ook aan de door Kleinknecht geciteerde Giersch kunnen dergelijke opvattingen niet worden toegeschreven, blijkens De Vries (1994, 890).

lonen, zou dan op de lange termijn worden gecompenseerd, wanneer de externe effecten van de innovaties zich doen voelen. Het nadeel van deze strategie is echter dat alleen procesinnovaties worden uitgelokt, niet de door Kleinknecht gepropageerde produktinnovaties.

Mijn conclusie is dat het in Kleinknechts oratie ontbreekt aan een nauwkeurige specificatie van de theoretische verbanden waarop zijn betoog is gebaseerd. Een paar verwijzingen naar Schumpeter zijn hiervoor onvoldoende.

De empirische onderbouwing. Het belangrijkste empirische materiaal dat Kleinknecht aanvoert ter ondersteuning van zijn stelling is gebaseerd op een aantal regressie analyses op het OSA bedrijvenpanel (vgl. Brouwer en Kleinknecht, 1994). Deze analyses laten zien dat bedrijven met veel R&D hogere lonen betalen. Een aantal opmerkingen is hier op zijn plaats.

Allereerst kan deze relatie op bedrijfsniveau niet zonder meer worden omgedraaid: als de lonen omhoog gaan wordt meer R&D uitgevoerd. De kwestie van oorzaak en gevolg is ook al in een aantal krantencommentaren aan de orde gesteld. Het is dus niet nodig daar hier opnieuw op in te gaan.

Zelfs al zouden we deze causaliteit echter zonder meer mogen omdraaien, dan nog ondersteunt dit verband de analyse van Kleinknecht niet. Verbanden die gelden in een dwarsdoorsnede laten zich niet zonder meer omzetten in een dynamisch model. Kleinknechts theorie impliceert immers niet dat innovaties in een bedrijf worden versneld als gevolg van hogere lonen in dat bedrijf. Zijn stelling is dat hogere lonen leiden tot *creatieve destructie* van bedrijven en daardoor *ruimte* scheppen voor innovaties elders. Om Kleinknechts stelling te testen zou je dus een indicator voor dat begrip *ruimte* in de regressie voor R&D moeten opnemen (bijv. het werkloosheidspercentage?). Hier wreekt zich de gebrekkige specificatie van de theoretische mechanismen die Kleinknecht voor ogen staan.

De laatste opmerkingen betreft het positieve verband tussen R&D en het loonniveau op zichzelf. Dit verband zal weinige empirisch onderzoekers hebben verrast. Gewapend met algemeen bekende economische theorieën liggen twee verklaringen voor dit verband voor het oprapen. Ten eerste vraagt R&D hoog gekwalificeerd personeel dat boven gemiddeld wordt betaald. Alleen al om die reden zullen bedrijven met veel R&D gemiddeld hogere lonen betalen. Ten tweede zullen bedrijven die aan R&D doen over het algemeen een zekere monopoliepositie hebben. Zonder een dergelijk positie vallen de investeringen in kennisontwikkeling immers niet te gelde te maken. Bedrijven met monopolieposities betalen over het algemeen boven et

marktloon.¹² Geen van beide verklaringen heeft iets van doen met de door Kleinknecht gepostuleerde verbanden.

Kleinknechts empirische analyse maakt het mogelijk om in ieder geval deels voor het eerst genoemde effect te corrigeren. Door het opleidingsniveau van de werknemers als verklarende variabele in de loonvergelijking op te nemen kan het effect van R&D op zichzelf beter worden geïsoleerd, los van het directe effect dat hoog gekwalificeerd personeel in alle gevallen beter wordt betaald. In Kleinknechts onderzoeksrapport worden de resultaten van een dergelijk analyse gerapporteerd. Zodra het opleidingsniveau als verklarende variabele wordt opgenomen, blijft van het effect R&D bitter weinig over: ondanks het feit dat een aantal slecht passende observaties buiten de analyse is gehouden, blijft het verband zwak significant. Het opmerkelijke van de resultaten van Kleinknecht is dus niet zozeer het sterke empirische verband tussen loonniveau en R&D, het is eerder andersom: dat het verband tussen lonen en research zo zwak is, dat is pas opmerkelijk! Kleinknecht heeft onvoldoende nagedacht over de precieze empirische implicaties van zijn theorie. Het door hem aangedragen bewijsmateriaal draagt daarom niet bij aan de onderbouwing van het door hem gepostuleerde verband.

Het spook van de loonmatiging. De grote aandacht voor Kleinknechts oratie is ongetwijfeld terug te voeren op een gevoel van onbehagen over de politiek van loonmatiging. Al jaren matigen wij, en nog steeds is het niet genoeg. Raken wij door deze voortgezette matiging niet steeds verder achterop bij onze bureaus, zonder dat wij daar iets voor terugkrijgen?

In de discussie over loonmatiging zitten economen enigszins ongemakkelijk. Enerzijds meent de discipline dat de markt als vanzelf zorgt voor een evenwichtslaan waarbij vraag en aanbod met elkaar in evenwicht zijn. Anderzijds roept de discipline op tot matiging van de looneisen omdat anders de werkloosheid oploopt. Om deze paradox te overwinnen wordt veelal de volgende redenering gehanteerd. Onder vrije mededinging zou de loonvoet vanzelf op zijn evenwichtsniveau uitkomen. In Nederland is de mededinging op de arbeidsmarkt echter ingeperkt via allerlei institutionele arrangementen (minimumloon, ontslagrecht, vakbonden, AVV). Dus moeten wij de loonvoet via overreding op het evenwichtsniveau zien te handhaven. Zalm schijnt het als directeur van het Centraal Planbureau ooit zo gezegd te hebben:

'In Amerika bestaat er forse concurrentie op de arbeidsmarkt. Daar is dus geen CPB nodig dat voor loonmatiging pleit. Wij hebben er voor gekozen om de concurrentie op de arbeidsmarkt in te perken, dus hebben wij een dergelijk instituut wel nodig.'

---

¹² Zie Teulings (1994^B) voor een overzicht van empirische analyses van niet marktconforme beloningsverschillen.

In mijn ogen is deze redenering in essentie juist. De consequentie is dat het zogeheten loonmatigingsbeleid niet veel meer kan doen dan ten aanzien van het loonniveau de uitkomst implementeren die anders - bij benadering - door het marktmechanisme tot stand zou zijn gebracht. Kleinknecht roept Nederland uit tot Europees kampioen loonmatiging (Kleinknecht, 1994, 6). Ik betwijfel of wij op langere termijn gezien anders waren uitgekomen zonder het matigingsbeleid. Eind jaren '70 waren de lonen in Nederland te hoog. Wat zich in de loop van de jaren '80 heeft voltrokken is een geleidelijke aanpassing aan het evenwichtsniveau. Zonder een oproep aan de sociale partners tot loonmatiging - tegenwoordig is matigingsbeleid immers niet meer dan dat - was in 1992 de fout van de jaren '70 herhaald. De pleidooien voor loonmatiging bereiken niet meer en niet minder dan dat zij de marktevenwicht sneller tot stand brengen.

Kleinknecht heeft de discussie met zijn oratie op het verkeerde spoor gebracht. Op de lange termijn zullen de lonen in Nederland zich altijd min of meer op een marktconform niveau te bewegen. Kleinknecht kan nog zo hard roepen om een loongolf, de markt achterhaalt hem wel. De werkloosheid die daarvan het gevolg is zal na verloop van een paar jaar de effecten van zijn loongolf weer ongedaan maken.

Het echte debat gaat over de vraag of de aanpassing van de lonen aan het marktevenwicht goedschiks kan of dat het kwaadschiks moet. Er zijn drie opties:

- De instituties die de arbeidsmarkt reguleren worden gehandhaafd, met pleidooien voor *beheerste loonontwikkeling* (min of meer de huidige situatie),
- Die instituties worden gehandhaafd, maar nu zonder pleidooien voor matiging (de optie Kleinknecht).
- Die instituties worden afgeschaft, zodat het marktmechanisme het evenwichtslonniveau zelfstandig tot stand brengt (de optie Zalm).

De optie Kleinknecht valt snel af. Die optie zal een insider-outsider maatschappij met omvangrijke werkloosheid creëren. Het is zelfs moeilijk voorstelbaar dat de Nederlandse vakbeweging aan deze optie wil meewerken. De echte discussie gaat tussen de eerste en de derde optie. Volgens Zalm kunnen we die regulerende instituties beter afschaffen. Als die instituties toch niets anders doen dan de marktuitskomst implementeren, waarom dan die instituties handhaven? Uit empirisch en theoretisch onderzoek waar ik thans mee bezig ben blijkt het tegendeel (vgl. Hartog, Van Opstal en Teulings, 1994; Teulings, 1994^b). De Nederlandse instituties blijken beter in staat om de marktuitskomst te implementeren dan het marktmechanisme zelf. Enige voorzichtigheid met radicale beleidsadviezen lijkt mij om die reden op zijn plaats.

5. Het innovatiedeficit door Ben Dankbaar¹³

Alfred Kleinknecht heeft met opmerkelijk succes de aandacht gevestigd op een belangrijk probleem. Nederland doet te weinig aan innovatie, met name aan produktinnovatie. Het is jammer dat deze belangrijke boodschap soms dreigt onder te gaan in het geraas dat de door Kleinknecht aanbevolen oplossing heeft veroorzaakt.

Het probleem. Al geruime tijd wordt er van verschillende kanten op gewezen dat Nederland systematisch achterblijft op het gebied van investeren in *Research and Development* (R&D) (vgl. Slabbers, Verspagen, 1994)¹⁴. In de afgelopen jaren lijkt de achterstand van Nederland op dat punt zelfs te groeien. Er zijn goede redenen om dit een zeer ernstig probleem te vinden. Hoewel de relaties tussen wetenschap, onderzoek, ontwikkeling, innovatie en concurrentievermogen complex en veelvormig zijn, is met grote regelmaat empirisch vastgesteld dat er een duidelijke samenhang bestaat tussen uitgaven voor R&D en opbrengsten in de vorm van patenten, nieuwe technieken en nieuwe producten.

De terugval van Nederland is voor een belangrijk deel te wijten aan de vermindering van de onderzoeksinspanningen van Philips in Nederland. Het gaat dus maar om één bedrijf, maar dat maakt het probleem niet minder groot. Integendeel: Nederland is voor hoogwaardig ontwikkelingswerk veel te afhankelijk van besluitvorming in een zeer beperkt aantal grote ondernemingen. Deze hebben in het verleden veel creativiteit naar zich toe gezogen. Mede daardoor is het voor onze beste natuurwetenschappers en ingenieurs lange tijd vanzelfsprekend geweest, dat carrière gemaakt werd in loondienst in plaats van door het oprichten en ontwikkelen van eigen bedrijven. Er zijn ook mensen die zeggen dat wij minder hoeven te investeren in R&D omdat we gespecialiseerd zijn in bedrijfstakken, die niet zo research-intensief zijn (vgl. Van Velsen, 1988, en daarbij: Caniëls, Verspagen, 1992; Soete, Verspagen, 1993). Het is inderdaad belangrijk om vast te stellen dat het concurrentievermogen en de werkgelegenheid van de Nederlandse economie voor een niet onbelangrijk deel bepaald worden door bedrijfstakken die niet als "high tech" bekend staan (vgl. Jacobs e.a., 1990). Maar daar houdt het dan wel mee op. Juist omdat Nederland concurreert met tamelijk traditionele producten, zal er zeer veel geïnvesteerd moeten worden in produkt-

---

¹³ Dr. B. Dankbaar is als hoofdonderzoeker verbonden aan het Maastricht Economic Research Institute on Innovation and Technology (MERIT) van de Rijksuniversiteit Limburg.

¹⁴ Vergelijk ook de sombere inschatting van toenmalig Minister Andriessen in zijn nota *Concurreren met Kennis* (1993, 4) met de veel optimistischer geluiden van dezelfde bewindsman in *Economie met Open Grenzen* (1990, 65-66).

vernieuwing (en in marketing - daar zijn we ook al niet zo goed in) om ons te kunnen blijven meten met concurrenten met een geheel andere kostenstructuur. Dat zou overigens kunnen betekenen dat we in het technologiebeleid niet al te gemakkelijk achter de andere landen moeten aanlopen, die een geheel andere industriële structuur kennen.

De oplossing? Kleinknecht stelt, dat een (bescheiden) loongolf er toe kan leiden dat er een meer innovatiegezinde wind in Nederland gaat waaien. Enerzijds zullen alle ondernemers door de hogere kosten aangezet worden om te vernieuwen. Anderzijds zullen de bestaande innovatieve ondernemingen meer ruimte krijgen op de markt door het wegvallen van de ondernemingen die door de hogere lonen definitief het loodje leggen. Kleinknecht noemt dit een extra impuls voor het proces van creatieve destructie.

Wat opvalt is dat hier ondanks het aanroepen van Schumpeter sprake is van een zeer traditionele, ik zou haast zeggen neoklassieke, visie op de ondernemer. In de benadering van Kleinknecht wordt de ondernemer aangedreven door prijssignalen. Bij Schumpeter is de ondernemer niet iemand die reageert, maar iemand die ageert. Zijn ondernemer ziet iets wat de anderen nog niet zien (en dat zijn per definitie geen prijssignalen): afzetmogelijkheden voor een nieuw produkt, nieuwe toepassingen van een bestaande techniek, nieuwe combinaties van technieken en markten. De ondernemer van Schumpeter wordt aangedreven door perspectieven op (monopolie)winsten, maar ook door de hoop op roem en eer. Deze ondernemers hebben geen loongolf nodig om aan de slag te gaan. Het probleem van Nederland is dat we er daar te weinig van hebben.

Naast de algemene impuls voor innovatief ondernemerschap zouden de reeds bestaande innovatieve ondernemingen volgens Kleinknecht meer ruimte krijgen door het faillissement van hun minder produktieve concurrenten. Of die ruimte er inderdaad komt, staat nog te bezien, maar was het bij Schumpeter niet zo dat ze die ruimte zelf veroverden? Creatieve destructie was juist niet op prijsconcurrentie gebaseerd, maar op nieuw produkten en nieuwe produktenmerken!

Waarom de lonen? Als ondernemers zo alert op hoge kosten reageren, waarom moeten dan juist de lonen omhoog? Is het dan niet veel wenselijker dat we de (kostenverhogende) milieueisen verscherpen om eindelijk eens wat te doen aan milieubehoud? Of wat te denken van belastingverhoging, zodat er door de overheid zonder toename van de staatsschuld adequaat geïnvesteerd kan worden in bijvoorbeeld infrastructuur (verkeer, vervoer, telematica) of natuurontwikkeling?

De keuze om te pleiten voor een loongolf in plaats voor een andere vorm van kostenverhoging is in feite ook een heel traditionele manier om tegen de economie aan te kijken. In de traditionele marxistische politieke economie is

het ook alleen de klassenstrijd die de wereld beweegt. Vanuit dat perspectief is het nog maar een kleine stap naar de stelling dat, indien het kapitaal onvoldoende initiatieven neemt, het door de arbeidersklasse daartoe gebracht moet worden. Ons economisch stelsel heet echter niet voor niets kapitalisme. Ondernemerschap op gang brengen door de arbeiders meer inkomen te geven, dat is de staart met de hond laten kwispelen.

Leidt een loongolf tot meer innovatie? Laten we de dynamiek van innovatie nog eens nader bekijken. Voor het begrijpen van de dynamiek van een economie waarin innovatie plaats vindt, kan een historisch perspectief niet gemist worden. Dat komt omdat innovatie per definitie een eenmalige, lokale gebeurtenis is, die alleen op grond van kennis van de lokale omstandigheden verklaard kan worden. De capaciteit van de onderneming om te innoveren is het produkt van de leerprocessen, die de onderneming in het verleden heeft doorlopen: de produkten die men heeft gemaakt, de processen die men heeft leren beheersen, het onderzoek dat is verricht, de produktontwikkeling die heeft plaats gevonden. Ondernemers à la Schumpeter opereren niet in het luchtledige, maar maken "nieuwe combinaties" van kennis, mensen en produktiemiddelen, die op een bepaalde plek op grond van historische processen zijn samengekomen.

Dat betekent dat de factor tijd een eminente plaats inneemt in het proces van creatieve destructie. Innovaties zijn niet voorspelbaar, maar ze komen ook niet uit de lucht vallen. Aan de meeste innovaties gaat een proces van onderzoek en ontwikkeling vooraf. Bedrijven die niets aan R&D gedaan hebben en geconfronteerd worden met een loongolf, kunnen niet opeens gaan innoveren. Men staat geen andere weg open dan te investeren in geavanceerde machines om de produktiviteit verder op te voeren. Dat gaat veel sneller dan het ontwikkelen van nieuwe produkten. Zij kunnen dan gebruik maken van de ontwikkelingsactiviteiten van de leveranciers van produktiemiddelen (die Nederlandse bedrijven veelal in het buitenland kopen). De andere mogelijkheid is verplaatsing van de produktie naar een land met lagere loonkosten, dan wel de markt prijsgeven aan andere producenten. Aangezien de extra produktiecapaciteiten van potentiële concurrenten in het buitenland meestal vele malen groter zijn dan de capaciteit die voorhanden is (of op korte termijn gecreëerd kan worden) bij de overblijvende innovatieve Nederlandse producenten, is een toenemend importaandeel zeer waarschijnlijk. En wie gaat er nog investeren in capaciteiten in Nederland als de marktaandelen al weer vergeven zijn?

Het is in elk geval niet vanzelfsprekend dat deze markt beschikbaar komt aan innovatieve binnenlandse collega's. Als die er waren, hadden die volgens het principe van creatieve destructie ook al eerder kunnen toeslaan. Ik wil niet uitsluiten dat een enkel bedrijf dat toevallig op het moment van de loongolf net in nieuwe produktielijnen had geïnvesteerd, nieuwe markt-

aandelen kan veroveren. Maar was het niet veel aantrekkelijker geweest, wanneer dat had plaats gevonden door gewone ouderwetse prijsconcurrentie? In feite gebeurt dat overigens ook en daarom hebben we over produktiviteit in Nederland nauwelijks te klagen. Daarover later.

Een korte termijn effect van een loongolf zal daarom eerder inflatie en zinloze vernietiging dan creatieve vernietiging zijn. Er zal veel capaciteit vernietigd worden, die zonder loonexplosie wellicht nog gemoderniseerd had kunnen worden. Het is ook nog de vraag of loonstijging ten gevolge van de loongolf wel opweegt tegen de inkomstendalingen ten gevolge van massaontslagen. In een inkrimpande economie zullen ook de innovatieve bedrijven vervolgens niet gemakkelijk kunnen expanderen. Loonmatiging daarentegen verschaft bedrijven die om wat voor reden dan ook innovatief achterop zijn geraakt misschien een mogelijkheid om weer bij te komen. Over het algemeen moet de concurrentie uit het buitenland daarbij genoeg stimulans zijn. Toegegeven: er zijn maar beperkte middelen beschikbaar om ze te dwingen om van die mogelijkheid gebruik te maken. Een loongolf zal het ze echter zeker onmogelijk maken.

Lonen en loonkosten. Het is Kleinknecht natuurlijk ook bekend dat de ondernemer niet met lonen, maar met loonkosten te maken heeft. De loonkosten in Nederland zijn helemaal niet zoveel lager dan in het concurrerende buitenland. Zo gezien is het probleem van Nederland een probleem van achterblijvende lonen (individuele koopkracht) en onveranderd hoge loonkosten. Het is juist dat behoud van werkgelegenheid dikwijls een argument was om de werknemers te overtuigen van het nut van loonmatiging. In feite echter hebben ze moeten matigen om de uitkeringen enigszins op peil te houden. Dat het verschil tussen bruto en nettolonen nog niet groter is dan het al is, is het gevolg van de hoge produktiviteit van de werkenden in Nederland. Terwijl onze arbeidsproduktiviteit nog steeds tot de hoogste ter wereld behoort, is ons inkomen per hoofd van de bevolking minder wereldschokkend. Een afnemende deel van de bevolking moet behalve het eigen inkomen ook het inkomen van de zogenaamde inactieven opbrengen. We zitten in Nederland met het probleem dat we permanent een veel te lage arbeidsparticipatie hebben. In historisch perspectief zou het wellicht aardig zijn om te bezien in hoeverre de stijgende participatie van vrouwen gecompenseerd is door de toename van vutters, wao-ers en werklozen.

Er is met andere woorden in Nederland al decennia lang een structureel tekort aan aanbod van arbeid, dat wil zeggen een tekort aan innovatief ondernemerschap, met name aan ondernemers die nieuwe productiebedrijven oprichten. De bedrijvencentra zitten vol met handelsondernemingen. Er is ook een tekort aan bedrijven die doorgroeien tot subtoppers met 500 tot 1000 werknemers. Dat ligt niet aan een algemeen tekort aan ondernemende personen in het Nederlandse volk. Wij hebben in Nederland een cultuur

ontwikkeld en structuren en instituties ingericht, die ondernemende personen onvoldoende aanzetten tot ondernemerschap.

Structurele oplossingen. Ik ben het van harte eens met Kleinknecht dat loonmatiging geen oplossing is voor deze structurele problemen van de Nederlandse economie. Ik kan hem zelfs wel volgen als hij suggereert dat loonmatiging de problemen verergert. Het probleem is echter dat een loongolf ze niet oplost. Structurele problemen los je niet op met een incidentele loongolf.

De structurele oplossingen zijn in hun algemeenheid bekend. Wat in elk geval nodig is, zijn investeringen in R&D (binnen en buiten de bedrijven) en investeringen in (technisch) onderwijs. Voor zulke investeringen geldt net als voor innovaties, dat ze deel uitmaken van langlopende historische processen. De moderne theorieën over nationale innovatiesystemen proberen daar inzicht in te verschaffen (vgl. Lundvall ed., 1992; Nelson ed., 1993). Er kan dan ook niet lukraak in onderwijs en onderzoek over "nieuwe technologieën" geïnvesteerd worden, maar er moet aansluiting gevonden worden bij de mogelijkheden van het Nederlandse bedrijfsleven (en dan blijven er nog genoeg mogelijkheden voor verrassende innovaties over). Het beleid in deze moet zich baseren op kennis van de ontwikkelingstendenzen van onze economie. Veel meer empirisch onderzoek naar de structuur van de Nederlandse economie en de kenmerken van Nederlandse bedrijven is in dat perspectief gewenst. De meeste bedrijfstakken in Nederland bestaan uit een handvol bedrijven, die elkaar met naam en toenaam kennen (dat geldt overigens ook voor veel wereldmarkten!). Toch blijven we erover spreken alsof het om bedrijfstakken uit de lesboeken gaat, waarin oneindig veel bedrijven volstrekt los van elkaar opereren.

Het is niet moeilijk om andere maatregelen te noemen die creatief ondernemerschap aanmoedigen. Bijvoorbeeld premies (of kwijtschelding van studieschulden) aan studenten die na hun studie een bedrijf oprichten en andere mensen in dienst nemen. Ook het KIM programma dat kleine ondernemingen aanmoedigt om afgestudeerde "kennisdragers" in dienst te nemen is wat dat betreft een goede zaak. Daarnaast is terecht van vele kanten aangedrongen op vereenvoudiging van regelgeving voor bedrijven. Daarbij denk ik niet alleen en niet zozeer aan knellende milieuvoorschriften (zie boven), maar aan allerlei administratieve verplichtingen op het terrein van de belastingen, BTW enzovoorts. Uit ieder onderzoek dat wij doen naar blokkades voor innovatie komt overigens naar voren dat financiering een bottleneck is (vgl. Dankbaar, 1994). Of het nu gaat om het investeren in onderzoek en testen of de voorfinanciering van klanten, kleine innovatieve bedrijfjes lopen daar vaak vast. Negen van de tien keer gaat het dan om bedragen, die zo klein zijn dat ze er in Den Haag geen aandacht aan willen en kunnen besteden.

Mede daarom pleit ik voor een verdere regionalisering van het beleid ter bevordering van creatief ondernemerschap. Met de oprichting en verzelfstandiging van de innovatiecentra zijn we er niet. Schumpeter indachtig pleit ik voor nieuwe combinaties, waarbinnen regionale ontwikkelingsmaatschappijen (financiering), innovatiecentra (technologie) en RBA's (training) kunnen samenwerken. Dergelijke combinaties zouden de middelen moeten krijgen om specifiek aan te sluiten bij de mogelijkheden van hun regio. In de regio's gaat het om nog minder bedrijven dan in Nederland als geheel. Dan komen we in de buurt van beleid op maat.

Een moderne politieke economie is gebaseerd op complexe interacties tussen ondernemingen, overheden, vakbonden en talloze andere acteurs en nationale en internationale instituties. In de traditionele economische wetenschap is daar soms bitter weinig van terug te vinden. Van harte onderschrijf ik de stelling van Kleinknecht dat ook de economische wetenschap aan creatieve destructie toe is. Des te meer ben ik dan teleurgesteld dat er als aanbeveling uit zijn betoog alleen een loongolf rolt, eigenlijk gewoon een variant van het neo-liberalisme. In een moderne economie is de overheid een partner en geen nachtwaker. We hebben geen behoefte aan een overheid die zich stil houdt en bidt om ondernemerschap. We hebben behoefte aan een overheid die actief en vanuit een eigen visie en verantwoordelijkheid bijdraagt aan de groei van creatief ondernemerschap in Nederland.

Literatuur

- Amendola, M, J.-L. Gaffard, 1988, *The Innovative Choice*, Oxford
- Brouwer, N.M. en A.H. Kleinknecht, 1994, 'Technologie, werkgelegenheid, winsten en lonen in Nederlandse bedrijven - Een micro-econometrische analyse', *OSA Werkdocument*, W114
- Caballero, R.J., M.L. Hammour, 1994, 'On the timing and efficiency of creative destruction', *NBER Working Paper*, 4768
- Caniëls, M., B. Verspagen, 1992, 'R&D intensiteit bij bedrijven:; hoopvol of zorgwekkend?', *Economisch-Statistische Berichten*, 7 oktober
- CPB, 1992, *Nederland in Drievoud - Een scenariostudie van de Nederlandse economie, 1990-2015*, Sdu Uitgeverij Plantijnstraat, Den Haag
- Dankbaar, B., 1994, *Research and Technology Management in Enterprises: Issues for Community Policy. Overall Strategic Review*, Brussels/Luxembourg
- Grossman, G.M. en E. Helpman, 1991, *Innovation and Growth in the Global Economy*, The MIT Press
- Hartog, J., R. van Opstal en C.N. Teulings, 1994, 'Beloningsverschillen in Nederland en de VS', *Economisch-Statistische Berichten*, 528-533
- Hudson, J., 1988, *Unemployment after Keynes*, New York

- Jacobs, D. (e.a.), 1990, *De Economische Kracht van Nederland*, Den Haag (SMO)
- Kleinknecht, A., 1994, 'Heeft Nederland een loongolf nodig? - Een neo-Schumpeteriaans verhaal over bedrijfswinsten, werkgelegenheid en export', *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 17(2), 5-24
- Lazonick, W., 1993, *Business Organization and the Myth of the Market Economy*, Cambridge
- Lundvall, B.-A. (ed.), 1992, *National Systems of Innovation - Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*, London (Pinter)
- Minne, B., 1992, 'Technologie en economie: de Nederlandse positie', *CPB Onderzoeksmemorandum 94*
- Moss, S., 1984, *Markets and Macroeconomics*, Oxford
- Nelson, R.R. (ed.), 1993, *National Innovation Systems, a Comparative Analysis*, New York/Oxford (OUP)
- Romer, P.M., 1990, 'Endogenous technical change', *Journal of Political Economy*, 98, S71-S101
- Paridon, C.W.A.M van, 1993, *Profijtelijke relatie of knellende band? Over economische ontwikkelingen in Duitsland en de invloed op Nederland*, Oratie Vrije Universiteit Amsterdam, 16-9-1993
- Schaik, A.B.T.M. van, 1976, 'Is er een direct verband tussen economische veroudering en bezettingsgraadverliezen?', *Economisch Statistische Berichten*, 17 november, 1123-1127
- Schaik, A.B.T.M. van, 1994^a, 'Werk boven inkomen?', *Economisch Statistische Berichten*, 1 juni, 510-512
- Schaik, A.B.T.M. van, 1994^b, 'Loonmatiging en arbeidsproductiviteit', *Economisch-Statistische Berichten*, 26 oktober, 970-972
- Schröder, C., 1994, 'Industriële Arbeidskosten im internationalen Vergleich', *IW-Trends*, 21(2), 57-66
- Slabbers, M., B. Verspagen, 1994, *Stemming 1. Een Beoordeling van de Nederlandse Technologische Positie op Basis van Kwantitatieve Indicatoren*, Maastricht (MERIT uitgave)
- Soete, L., B. Verspagen, 1993, 'De technologische positie van de Nederlandse industrie', *Economisch Statistische Berichten*, 3 maart
- Teulings, C.N., 1994^a, 'Arbeidsmarktbeleid in de komende kabinetsperiode', *Tijdschrift voor Politieke Economie*, 16(4), 83-98
- Teulings, C.N., 1994^b, 'The role of corporatism in models of surplus sharing', *Discussie Paper*, Universiteit van Amsterdam
- Velsen, J.F., 1988, 'R&D en economische structuur', *Economisch Statistische Berichten*, 30 november
- Vries, G.J.M. de, 1994, 'Loonmatiging, groei en werkgelegenheid', *Economisch Statistische Berichten*, 888-891
- Young, A., 1993, 'Substitution and complementarity in endogenous innovation', *The Quarterly Journal of Economics*, augustus

Exit loonmatiging (naschrift)

Alfred Kleinknecht¹

In Nederland houdt men niet van scherpe politieke keuzes. Een expliciet afscheid van loonmatiging zit er dan ook niet in. Wel kreeg ik gedurende de laatste maanden de indruk dat het loonmatigingsbeleid in de toekomst minder prioriteit zal krijgen. Het aantal twijfelaars groeit. In Den Haag zal men nog een tijd verbaal aan het loonmatigingsbeleid vasthouden (hysterese), maar ik durf te voorspellen dat het beleid intussen geleidelijk zal wegwijnen. Het is mijn intentie om hieraan mijn steentje bij te dragen. Ik begin mijn repliek met Ton van Schaik en Henk Don.

Loonmatiging, productie- en produktiviteitsgroei. Als Keynesiaan gaat Van Schaik een andere weg naar Rome (via de arbeidsproductiviteit) dan ik (via produkt-innovatie). Niettemin komen wij uiteindelijk beiden in Rome aan: loonmatiging schaadt de Nederlandse economie. Ik heb er alle begrip voor dat hij als Keynesiaan de in mijn oratie genoemde loonstijgingen (in deze hoogte) niet wil onderschrijven, want bij de Keynesianen heeft men nu eenmaal een slecht geweten voor wat betreft inflatie en is men traditioneel nogal angstig ten opzichte van het destructieve potentieel van economische crises. Niettemin vinden wij in ieder geval een kleinste gemeenschappelijke noemer: Nederland zou gebaat zijn bij een niet-gematigd loonbeleid.

De strekking van het betoog van Don was voorspelbaar. Ik mis de hartstocht erachter en dit versterkt mijn vermoeden dat men bij het CPB zo langzaam aan zelf niet meer echt gelooft in de jarenlang gepredikte loonmatiging. Alleen al het verhaal van Van Schaik moet hen doen twijfelen.

P. van den Berg (1993), onderdirecteur van het CPB, formuleerde een jaar geleden nog de doelstellingen achter loonmatiging. Ondermeer zou loonmatiging een extra impuls moeten geven aan de Nederlandse productie. Bovendien zou dankzij loonmatiging een rendementsverbetering optreden en deze zou dan weer de investeringen doen aantrekken. Als gevolg van de extra investeringen zou dan wederom het productie-apparaat sneller vernieuwen. In deze uitgaaf laat Don zien dat de Nederlandse productiegroei gedurende de periode van loonmatiging niet noemenswaardig boven het EU-gemiddelde uitkomt (de verschillen vallen grotendeels in de marge van statistische toevalsfouten). Volgens

---

¹ Prof. dr. A.H. Kleinknecht is directeur van het Economisch en Sociaal Instituut van de VU, Amsterdam.